

ОРФОГРАФІЯ

УДК 811.161.2'35

DOI: [https://doi.org/10.17721/um/53\(2023\).149-168](https://doi.org/10.17721/um/53(2023).149-168)

Юлія Браїлко, канд. філол. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0001-5203-7479
Полтавське відділення
ННЦ “Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса”, Полтава

ВЕЛИКА Й МАЛА ЛІТЕРИ ЯК ІДЕОЛОГЕМИ В УКРАЇНСЬКОМУ ДИСКУРСІ

Наведено результати дослідження експресивно-стилістичного навантаження графем в українському дискурсі від кінця XIX ст. до тепер. Визначено, що поряд із функцією розмежування онімів і апелятивів велика та мала літери виконують важливу ідеологічну функцію. Вона різновекторна й безпосередньо пов'язана з оцінкою референта відповідної лексичної одиниці. Позитивна чи негативна аксіологія цих графем детермінована екстралінгвальними чинниками, передусім політичною ситуацією й ідеологічними настановами суспільства. Процес уживання великої й малої літер як ідеологем має високу продуктивність на сучасному етапі розвитку української мови.

Ключові слова: графема, велика літера, мала літера, ідеологема, онім, апелятив, орфографія, дискурс.

Графеми велика / мала літери, протиставлені “за написанням і функціонально” [Плющ], помітно розвивають свій експресивний потенціал у сучасному українському дискурсі, стаючи важливим засобом текстотворення. Водночас проблема виходу великої букви за рамки орфографічного показника власної назви (і початку речення), передавання цієї функції почасти малій літері через ідеологічні настанови мовця / мовців перебуває на маргінесі наукових спостережень, тоді як таке застосування цих графічних знаків було і є популярним у XX–XXI ст.

Досліджуючи використання в українській мові великої й малої літери для передавання на письмі власних назв, лінгвісти приділяли увагу передусім експресивно-стилістичним особливостям, семантичному навантаженню графем [Карпенко], [Загнітко : 1997], [Загнітко : 1999] й орфографічним аспектам [Федик], [Мурашко], [Чемеркін], [Чепурко], [Ципердюк], [Биковченко, Ярова] та ін. Загальноновизнано, що “крім традиційних функцій, розвинулися нові функції великої літери: вона служить експресивно-стилістичним засобом, виділяючи в тексті слова зі смисловою домінантою” [Плющ].

Мета нашої розвідки – простежити становлення графем **велика / мала літери** як ідеологем і з’ясувати продуктивність цього процесу на сучасному етапі.

Не викликає сумніву той факт, що ідеологічна функція будь-яких мовних одиниць (від графем до синтаксичних конструкцій [Бучин : 16]) є наслідком дії екстралінгвальних чинників. Так, здавна в українській мові велика літера була знаком пошанування, що фіксують, наприклад, упорядковані С. Смаль-Стоцьким і Ф. Гартнером “Руска граматика” (1893), яка стала офіційним підручником для шкіл Галичини й Буковини, і “Руска правопись зі словарцем” (1904), яку на початку ХХ ст. визнали офіційним українським правописом в Австро-Угорщині. Наприклад, у “листах і в письмах до властей і урядів” (наприкінці тексту) відповідну орфографію мали “титული осіб, властей і урядів”, а також “особові і присвоюючі заіменники” на зразок “*Високоповажаний Пане Директор! Високопреподобний Отче! Високе ц. к. Намісництво! Сьвітла ц. к. Радо Шкільна окружна! Сердечно дякую Тобі, дорогий приятелю... Остаю з глибоким поважанем Пана Старости покірний слуга...*” (“Руска граматика”, цит. за [Історія українського правопису : 115–116]). Цю ж норму, не обмежену вже кінцем тексту, засвідчують “Правописні правила, прийняті Науковим товариством ім. Т. Шевченка у Львові” (1922) [Історія українського правопису : 333], а згодом і правописні кодекси мовознавців у діаспорі, зокрема впорядковані Я. Рудницьким, Ю. Шевельовим (Шерехом), П. Ковалівим та ін. Однак пошанну стилістику великої літери ці вчені інтерпретували

дещо по-різному, пропонуючи вживати її на початку титулів “осіб, установ і організацій, до яких пишемо”, прикметників і займенників, “що стосуються цих осіб або установ” [Шерех : 59], іменників і займенників, які позначають осіб, “що до них пишемо” [Рудницький : 25], “в звертаннях до осіб з титулами й без титулів: *Високоповажаний Пане Професоре, Пане Докторе, Дорогий Друже, Високопреосвященний Владико, Високопреподобний Отче, Всечесний Отче* та ін.” [Ковалів : 41].

В академічних українських правописах параграф про велику літеру у власних назвах з’явився лише 1945 р. У редакціях 1921, 1928, 1933 рр. про такі норми не йшлося. Творці повоєнного “Українського правопису” поряд із традиційним виокремленням антропонімів, топонімів запровадили написання з великої літери всіх компонентів назв посади *Генералісимус Радянського Союзу*, звань *Герой Соціалістичної Праці, Маршал Радянського Союзу*, вищих радянських органів, організацій та ін. (крім слів-складників *партія* й узятих у лапки), на кшталт: *Всесоюзна Комуністична партія, Ленінська Комуністична Спілка Молоді України, Червона Армія, Державний Комітет Оборони, Сталінська Конституція* [Український правопис 1945 : 49–52]. “Високої” честі було вдостоєне навіть словосполучення *Сталінський стипендіат* [Український правопис 1945 : 53]. У цьому виданні правопису вперше названо й одне із завдань “вивищення” апелятивів – “підкреслення урочистості”: “Назви народних комісарів, послів, президентів академій тощо в офіціальних документах та для підкреслення урочистості пишуться з великої літери” [Український правопис 1945 : 49].

Наступні видання офіційно ухвалених українських правописних кодексів, зокрема й чинного від 2019 р., продовжили традицію порушення принципу “велика буква – власна назва”. Дослідники пояснюють уживання цієї графеми з іншими, ніж вирізнення онімів, завданнями, її вагомим стилістичним потенціалом, можливістю передати широку гаму “почуттів піднесеності, поваги, ввічливості” [Карпенко], тому усталеним стало написання з великої літери офіційних назв найвищих державних посад, посад керівників міжнародних організацій, церковних

посад; займенників *Ви, Ваш* у звертанні до конкретної особи в листах, офіційних документах тощо [Український правопис 2019 : 87–90]. Традиційним в усіх функційних стилях є таке ж написання звань *Герой України* (у назві відповідної відзнаки – ордена “Золота Зірка” з великої букви пишемо обидва слова), *Герой Небесної Сотні* та похідних від них кількокомпонентних онімів: *Затвердити Статут звання Герой України* (ЗР, Указ Президента України від 02.12.2002); *3 рук Глави держави орден отримав полковник Роман Качур, якому присвоєно звання Героя України* (ВІ, 28.12.2022); *Назарій Войтович став наймолодшим Героєм Небесної Сотні* (СД, 19.02.2023); *Про заснування академічних стипендій імені Героїв Небесної Сотні* (ЗР, Постанова КМУ від 15.11.2017).

“Ще в більшій кількості випадків стилістично вмотивоване вживання великої букви є нерегулярним, залежачи від емоційної забарвленості, ступеня піднесеності тексту, залежачи від конкретної ситуації, – зазначав Ю. Карпенко. – Так, ми часто пишемо з великої букви слова *Батьківщина, Мир, Праця, Свобода, Рівність, Братерство, Щастя* (пор. випадки написання з великої літери слів *Людина, Честь* тощо). В іншому емоційному ключі, але з тих самих стилістичних міркувань з’являється велика буква в усіх словах назви установи, якщо цій установі адресується заява чи клопотання, у назвах державних посад і закладів, якщо ці посади й заклади іменуються в офіційних документах, особливо міжнародного значення” [Карпенко].

Практика втручання тоталітарної держави в суто лінгвістичні проблеми спричинила і зворотний процес: надання малій літері зниженого значення, проєктованого на референта написаної лексичної одиниці, зокрема сакрального оніма. Незважаючи на те, що саме релігійна література здебільшого сприяла розвитку і становленню української правописної системи, “<...> оскільки саме вона була тією ділянкою, на якій виникло слов’янське письмо і загалом розвинулася українська національна культура” [Федик : 287], мало місце значне ігнорування усталеної орфографічної практики. До утвердження радянської влади “Божі назви та назви празників” [Огієнко : 15] писали з великої літери,

а вже починаючи з 20-х рр. минулого століття спостерігаємо стійку тенденцію до орфографічного оформлення багатьох сакральних онімів як апелятивів попри відсутність відповідних норм, як-от: *Ви бога скинули і зрабували землю* <... > (ТП, 1924); <... > *миле й гарне обличчя, наче на тебе прекрасна богоматір дивиться* (ХМ, 1927); *Тільки по-своєму скажіть, не цитуйте біблій...* (БО, 1968). Тобто мала літера перетворилася на ідеологему, що репрезентувала панівну в СРСР політику войовничого атеїзму.

Офіційне “приниження” сакральних назв відбулося в “Українському правописі” 1960 р., у якому було сформульовано норму про написання назв релігійних свят і постів із малої літери: *різдво, покрова, великий піст, курбан-байрам*, щоправда, з винятками: “<...> *але: Петра і Павла, Маковія, Теплою Олексю, Івана Купала*” [Український правопис 1960 : 61]. Звичайно, це не могли не відобразити тогочасні українські тексти, видані в СРСР, наприклад: < ... > *з євангельських подій слід вибрати лиш ті, що відбиті в найбільших церковних святах Візантії, свят же таких дванадцять: благовіщення, різдво, сретення, хрещення, Преображення, воскресіння Лазаря, вхід в Єрусалим, розп’яття, сошествя в пекло, вознесіння, сошествя святого духа, успенія* (ЗП : 46); *Об різдві їх заручили* (ВМ).

Вочевидь, за аналогією до написання з малої літери багатьох “божественних”, емоційно-позитивних із християнського погляду власних назв, змінилося й написання демононімів, хоча припускаємо, що це могло статися й через намагання не надавати особливої ваги референтам цих назв: < ... > *архангел Михаїл боровся з дияволом* <... > (ЗП : 540); *Хто висипав це зло на землю грішну / Під жовчний регіт сатани самого?* (РМ).

Невиправдане вживання малої літери мало на меті зниження статусу сакральних онімів, переведення їхніх референтів до категорії звичайних, загальних. Позбавлені графічного виокремлення, ці лексеми не втратили, звичайно, своєї пропріальної сутності, проте до поля зору вчених-ономастів материкової України зазвичай не потрапляли. Діаспорні видання зберегли традицію написання релігійних власних назв із великої літери,

що зафіксоване й у згаданих вище працях, які вносили зміни в орфографію [Ковалів : 40; Шерех : 57 тощо].

Позитивні зміни в українському суспільстві, які відбувалися в другій половині 80-х рр., привели до поступових зрушень в орфографічній практиці. Зворотні тенденції в написанні великої букви в релігійних словах, що почалися в періодичних виданнях, почасти закріпив “Український правопис” 1990 р., який визначив правила вживання великої літери у написанні назв культових книг, теонімів (*Бог, Син Божий, Святий Дух*), агіонімів (*Богоматір*), релігійних свят і постів [Український правопис 1990 : 55–56]. Укладачі правописного кодексу української мови 2019 р. присвятили параграф “Назви, пов’язані з релігією” докладному описові графічного оформлення з великої літери сакральних слів, як-от онімів *Бог, Аллах, Господь, Спаситель, Всевишній, Творець*, займенників на їхнє позначення, похідних від них прикметників, назв осіб Святої Трійці, імен богів, засновників релігій, пророків, святих у християнстві тощо [Український правопис 2019 : 81–83].

Водночас зауважимо, що в текстах сакрального стилю української мови існує тенденція до надання очевидної переваги стилістичному значенню великої літери, унаслідок чого стирається не лише графічна, а й морфологічна межа між онімами й апелюваннями, порушується основний принцип уживання великої літери. “Довільне використання цього графічного засобу в писемній сфері церковно-обрядового спілкування (пор. написання з великої літери в деяких богослужбових і літургічних текстах назв богослужбових предметів, частин храму, богослужінь, обрядів тощо) переобтяжує спеціальні тексти, породжує хаос у вживанні великої літери та нівелює її значення й функцію”, – зауважує Н. Пуряєва в передмові до “Словника церковно-обрядової термінології [Пуряєва : 19].

Натомість у поетичних текстах письменників-модерністів і постмодерністів оніми часто не мають графічного вирізнення, що зумовлене художніми настановами: <...> *це донині найтишніші книжки / досягають там у черені печі / і ритуальні хлібці зі знаменням христа* <...> (КІ); <...> *а все життя йому здається /*

через дорогу в вічну шир, / яка уяві надається, / як нехрещеному – *псалтир* (СВ); <...> ну що земля вона пласка по ній гуляє йосиф не той що в назареті жив а той що у кремлі <...> (АЮ); у лондоні крульова є / в парижі сиві шансоньє / у львові базьо пиво п'є <...> (НВ); <...> і все нам було на шару – / *фудзі монблан еверест*... (ІЮ). Відсутність у поетичному тексті великих літер разом із відсутністю розділових знаків робить його “графічно нейтральним”, надає йому “форми внутрішнього монологу, потоку свідомості” [Корольова : 130].

Нового функційного навантаження мала літера набула в період сучасної російсько-української війни, засвідчивши вкрай негативне, презирливе ставлення українців до ворога. Загальновідомим фактом є те, що в дискурсі соцмереж і масмедіа масово застосовують ненормативне написання власних назв на позначення Російської Федерації та її очільника: *Коли пуйло у своєму зверненні говорить про заградотряди, він сам в це вірить, він так собі уявляє структуру нашої армії, бо в них, в армії рф, так і є* (Олександр Дедюхін, ФБ, 26.02.2022); *Розумієш, що в чемпіонаті світу з корупції росія отримала впевнену перемогу. Ілюбов путіна <...> до палаців тут нам на користь* (ТК “Богданов”, 27.02.2022); *Умом росію ні панять* (Олександр Михельсон, ФБ, 26.04.2022); *Зараз сумнівів не лишилося – це цілеспрямована політика проклятої Богом і людьми москви* (Тарас Чорновіл, ФБ, 30.03.2022); *москва, на вихід з Придністров'я! – Молдова* (ТК “ГОНЧАРЕНКО”, 22.02.2023); *Повномасштабне вторгнення росії до України з 24 лютого вже завдало та продовжує завдавати величезної шкоди людям та інфраструктурі населених пунктів, де тривають бойові дії* (ОС, 27.03.2022); <...> “гучна” заява путіна пролунала на значно менш гучному тлі, а саме: *рф розконсервовує старе радянське “залізо” 40-х років – танки Т-54/Т-55* (УІ, 30.03.2023); *На Слобожанському напрямку противник <...> проводить вивчення імовірних шляхів висування, постачання озброєння та військової техніки і матеріальних засобів з території російської федерації* (ТК “ТСН новини”, 30.05.2022).

У жаргонних хоронімах (*рашистан*, *балалайня*, *мордор* та ін.) та антропонімах (*хуйло*, *пуйло* та ін.) початкова мала літера посилює властиві їм конотації презирливості: *Хоча розуміємо, яка мразь прийшла сюди з рашистану* <...> (Тарас Чорновіл, ФБ, 30.03.2022); *США та й Великобританія ще більші кораблі, але вони свій розворот проти раші та на підтримку України почали ще влітку минулого року* (Taras Chornovil, ФБ, 02.05.2022); *Економіка балалайні має нефігові збитки* <...> (ТК “Вісник веселої русофобії”, 16.05.2022); *Україна отримала статус кандидата у члени ЄС! Крок за кроком подалі від мордора!* (Semen Kabakaev, ФБ, 24.06.2022); <...> *головний гравець у цій грі – таки велике хуйло і країна хуйляндія* (УВ, 19.08.2022); *Мій Батько каже, що листопад цей хуйло не переживе...* (Вікторія Олексіївна, коментар до посту Vitalii Черупога, ФБ, 28.09.2022). Таке написання жаргонізмів на позначення РФ і її президента усталовалося в українському дискурсі ще до повномасштабного вторгнення: *З одного боку пуплер заявляє, що ерефія просто няша і пропускає всі кораблі України, включаючи військові, в Азовське море* (Куточок Зрадофіла, ФБ, 20.12.2018).

Свідоме обрання багатьма українцями ненормативного написання назв, пов’язаних з агресором, здобуло підтримку філологів. Зокрема, 02.03.2022 на своїй сторінці в інстаграмі відомий викладач і популяризатор української мови О. Авраменко виставив жартівливий тест, у якому пропагував написання хороніма *Росія* з малої букви: “Минулого року переїхав жити з Києва до Бучі. Я встиг полюбити це місто. Але мою любов зруйнувала **росія**. Памятайте про злочини “братського” народу... Орфографічну помилку допущено в написанні слова

А Києва

Б **росія**

В памятайте”.

Таке неофіційне схвалення орфографічних змін, активний перепост цього допису в інших соціальних мережах, на популярному сайті “Всеосвіта”, згадка про це в численних масмедіа фактично легалізували малу літеру в написанні російських власних назв і зробили це явище ще більш масовим. Процес графічного

зневаження таких онімів активно підтримали в соцмережах освітяни й інші фахівці-лінгвісти. Популярна в читачів фейсбуку редакторка О. Васильєва виставила такий пост: “З малої літери: росія москва кремль путін” (12.03.2022). Трохи пізніше з’явилася й пряма рекомендація О. Авраменка: “московія, росія, путін (нині – синоніми фашизму) свідомо пишу з малої літери. І всім раджу це робити” (Олександр Авраменко, ФБ, 22.03.2022). Відома мовознавиця Є. Карпіловська назвала таку графодеривацію закономірним експресивно-оцінним правописом [Лекція].

Увиразне конотацію зневажливості насичення тексту топонімами / суверенонімами, лише один із яких (той, що маркує російський географічний чи політичний простір) написано з малої літери. На тлі нормативно оформлених онімів він сприймається як не вартий особливої уваги, а його референт – як менш значущий за інших. Рівень незначущості вищий, коли відбувається зіставлення “сувереноніми – суверенонім на позначення Росії”, і нижчий, коли суверенонім на позначення Росії графічно контрастує з ойконімами та хоронімами, пор.: *В першу п’ятірку увійшли США, Китай, Індія, Велика Британія та росія* (ТК “Черная лампа”, 25.04.2022); *Три країни: Австрія, Словаччина й Угорщина (!!!) відкликали своє вето щодо нафтового ембарго проти московії під прямим впливом ФРН* (Taras Chornovil, ФБ, 02.05.2022); *Насправді росії не потрібні ні Севастополь, ні Крим, ні Донбас* (Галина Ковика, ФБ, 27.04.2022).

Користувачі інтернету запропонували ще креативніший спосіб графічно позначати нікчемність Росії, загальноукраїнську зневагу до неї – застосовувати на початку відповідного оніма та похідних від нього підрядкову літеру *р*: *Га_рно ж придумали! Використовувати ось цю маленьку *р*, щоб писати *росія* ще з меншої літери...* (Віктор Громовий, ФБ, 20.04.2022); *З побажань наших читачів: “Ось вам маленька «*р*» щоб писати *росія* з ще меншої літери”* (Генеральний штаб ЗСУ / General Staff of the Armed Forces of Ukraine, ФБ, 22.04.2022); *<...> *росіська* це мова нацменшин, тобто ти виходить *р*узький <...>* (HlmenIght, коментар у ТК “Вступ Інфо”, 14.08.2022); *Сьогодні за парти не сядуть 380 дітей – їх вбила *р*осія* (Shevchuk, ФБ, 01.09.2022).

Нову орфографію онімів, що позначають Російську Федерацію, спостерігаємо не лише в розмовному й публіцистичному стилях, а й в офіційно-діловому та науковому: *Київський окружний адміністративний суд постановив поновити строк для подання позовної заяви у зв'язку з тим, що "під час проведення бойових дій військами російської федерації на території Броварського району внаслідок військової агресії рф проти України відбувся обстріл території складу харчової продукції контрагента позивача <...>"* (КН); *З моменту повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну ухвалено 13 окремих законів, якими внесено понад 20 змін до КК України* (О. Авраменко, ТП, 13); *У зв'язку із збройною агресією рф подальші реформи призупинилися <...>* (І. Приймак, М. Прусак, ТП, 290).

Потужний конотативний потенціал малої літери як покажчика нового мовомислення українців та ідеологічного спротиву російській агресії спричинив іррадіальний вплив: поступово до переліку власних назв, оформлюваних із метою надання їхнім референтам негативної оцінки як апелютивів, додавалися такі:

1) оніми на позначення російських реалій, зокрема:

– об'єктів російського топосу: *На керченському мосту – затори* (група "Новини для патріотів", ФБ, 14.08.2022); *В кремлі паніка – дружині Залужного захотілося кедрових горішків* (група "ЗЕЛЕНА БУЧА", ФБ, 12.09.2022); *Вибухи було чути у ростові-на-дону, таганрозі, азові, новошахтинську, ейську, аксаї, новочеркаську; <...> пральній машинці в коридорі чомусь пощастило врятуватися від відправки поштою кудись в рязань* (ТК "ГОНЧАРЕНКО", 12.09.2022); *Харків'яни, тримайтеся! Нам ще всім дивитися, як палає кремль* (ТК "ГОНЧАРЕНКО", 27.09.2022); *<...> москва стане провінцією Уханя* (ТК "Реальная Война / Украина Новости", 23.03.2023);

– російської влади: *Редакція "Дождя" виїхала з росії та "глибоко засуджує" політику кремля з-за кордону* (ТК "Євген Карась +", 19.02.2023); *А рупори кремля не знають, як нахвалявати Азію, щоб продати росіянам поразку як перемогу* (ТК "ГОНЧАРЕНКО", 04.04.2023);

– військової техніки: *У кремлі востаннє така паніка була, коли крейсер “москва” пішов на дно* (ТК “ГОНЧАРЕНКО”, 27.02.2023);

– об’єктів культурного простору як носіїв ідеї “русского мира”: *І звичайно ж, становлення цієї диявольської системи неможливе там, де немає її “язика”, вулиць жукова, пам’ятників пушкіну...* (Сергій Бригар, ФБ, 07.05.2022); *катыка* (пам’ятник Катерині II в Одесі. – Ю. Б.) *як справжня росіянка вже в пакеті, чекаємо на утилізацію* (aNastasia, твіттер, 9.12.2022);

– пропагандистів “русского мира”, інших діячів РФ, зокрема й тих, хто зрадив Україну: *Чому кадиров відмовився від путіна, як путін вбиває своїх генералів та про що Україна домовилась з Байденом* (ТК “ГОНЧАРЕНКО”, 03.06.2022); *Схоже в рф тепер є офіційна філософія – путін заявив, що російський філософ має бути під санкціями за свою філософію. Інакше він або не філософ, або не російський. Цьому критерію відповідає лише олександр дугін* (Олексій Васильєв, ФБ, 20.07.2022); *стремусов тепер не спермоусов, а смертоусов* (ТК “ГОНЧАРЕНКО”, 09.11.2022); *І тепер рогозін зовсім не зможе сидіти. До речі, з ним був також і дурний депутат держуми олексій журавльов, який дуже любить ходити до скабеевої на ефіри* (ТК “ГОНЧАРЕНКО”, 20.12.2022);

– квазідержавних утворень, появу яких підтримала / підтримує РФ: *Там ще новоросія претендує на ці землі, не забувайте* (Олександр Прокопович, коментар у групі “Баба і кіт”, ФБ, 29.04.2022); *Воно навіть не знає як географічно виглядає лдир* (Роман Остащук, коментар у групі “Баба і кіт”, ФБ, 29.04.2022).

2) оніми на позначення союзника РФ Білорусі: *білорусь продовжує надавати свою територію для завдання авіаударів по Україні <...>* (ТК “Ми готові. Полтава”, 19.04.2022); *Визначені підрозділи збройних сил республіки білорусь продовжують прикриття кордону у Брестській та Гомельській областях* (ТК “ГОНЧАРЕНКО”, 01.05.2022); *У збройних силах республіки білорусь до 4 червня цього року тривають заходи з перевірки бойової готовності* (ТК “ТСН новини”, 30.05.2022); *Пропаганда бульбашиї бі лайк* (ТК “Реальная Война | Украина Новости”, 03.10.2022).

Мовці не завжди графічно урівнюють назви двох сусідів-ворогів України, пор.: *Євросоюз має намір узгодити сьомий пакет санкцій проти росії та білорусі до кінця липня* (ТК “Sharp’s”, 04.07.2022); *На похорон королеви Єлизавети II не запросили делегації з рф, Білорусі та М’янми* (Тарас Чорновіл, ФБ, 15.09.2022).

3) назви топосу іншої держави-терориста – Ірану: *Повітряна тривога, перейди до таганрога, до москви та курська, самари та іркутська, смоленська та тамбова, ульяновська та пскова. І в курган, і в магадан, і в далекий тегеран* (ТК “Babchenko”, 27.10.2022);

4) антропоніми-імена диктаторів: *30 квітня 1945 року в бункері між вулицями Вільгельмштрассе і Фосшитрассе, Берлін, наклав на себе руки вождь нацистської німеччини адольф гітлер. <...> Сьогодні в розпалюванні великих європейських війн із гітлером змагається російський лідер владімір путін <...>* (МО, 29.04.2022).

Експресивність малої літери й передавана за допомогою неї прагматика зневажливості посилюються за допомогою своєрідної ампліфікації: нагромаджені оніми й апелюючи, з одного боку, однотипні за орфографією, а з іншого, – різнотипні за своїми референтами (це держави, квазідержавні утворення, державні установи, представники збройних формувань). Такі зразки подибуємо в постфольклорних народних молитвах: *Призиваю Суди Божі на тебе і всіх ворогів України внутрішніх і зовнішніх, москальське керівництво рф, московитів та їх союзників, кgb, фсб, всіх найманців, керівників московитів, білорусі, придністров’я, кадирівців, вагнерівців, влади ірану, китаю, ватикану <...>* (Гілочка дубочка, коментар у ТК “ГОНЧАРЕНКО”, 17.01.2023); *Призиваю Суди Божі на всіх ворогів наших внутрішніх і зовнішніх, москальське керівництво рф, лнр, днр, білорусі, придністров’я, кадирівців, всіх найманців, орду в Україні!* (з особистого листування у вайбері, 08.10.2022).

Як уже згадано вище, у модерній і постмодерній поезії мала літера є одним із засобів створення ефекту потоку свідомості, однак сучасні українські митці застосовують цю графему також

із виразним ідеологічним значенням: *Хто ти, росіє, мачуха чи мати, / Що породила стільки люті й зла?* (Л. Юсковець-Серікова, ПРВ, 02.03.2022); *Професура з пітера та із москви писала до нас возваніє <...> А ванюшкі із пскова і костроми йшли не просто стрілять нас і жахать* (Taras Kompanichenko, ФБ, 10.08.2022); *“Вже пора тобі сконати”, – / В кремль листа до нього шлють* (О. Пустовгар, ПРВ); *Накрила тілом родюча мати, / Рулетку крутить росія-сука* (Ю. Лях, ПРВ); *Через росію я змушений / подумки перераховувати речі / які завтра братиму з собою – / лише речі першої необхідності <...>* (Ігор Мітров, ФБ, 08.02.2023).

Зауважимо, що вказані вище тенденції спостережено й у російськомовному дискурсі українського сегменту інтернету, як-от: *В Організацію Договору колективної безпеки входять беларусь, Армения, Казахстан, Кыргызстан, россия и Таджикистан* (ТК “Реальная Война | Украина Новости”, 27.04.2022); *Татьяна, представьте, каково мне. Я родилась на урале, жила в ростовской области и белорашке. В Киеве живу с 1986 года. Обе страны бомбят меня. Все названия с маленькой буквы-принципиально* (Наталья Кубышкина, коментар до посту Татьяна Мэй, ФБ, 11.10.2022); *Бонем-Картер работал на роззийского бизнесмена около 20 лет. <...> У Дерипаски также есть три дома в США, однако их стало сложно содержать после попадания роззийнина в 2018 году под американские ограничения* (ТК “Дмитро Чекалкин”, 13.10.2022). Вочевидь, зважив на ідеологічне навантаження малої літери навіть офіційний сайт Президента Франції: в одній із публікацій саме так передано посаду очільника РФ за збереження традиційного графічного оформлення назв інших посад: *Le Président de la République a réaffirmé auprès du Président ZELENSKY sa volonté d'œuvrer activement lors de son second mandat à rétablir la souveraineté et l'intégrité territoriale de l'Ukraine, en maintenant toujours une étroite coordination avec ses partenaires européens et alliés. <...> Nations unies et du Premier ministre bulgare. Il a dit sa préoccupation particulière pour la situation insupportable à*

Marioupol, malgré ses appels répétés adressés au président russe de respecter le droit international humanitaire (FR, 30.04.2022).

На протилугу написанню з малої літери власних назв, які так чи так стосуються агресора, українці почали вживати велику букву в слові *Перемога*, яким позначають остаточну поразку РФ і настання миру у своїй державі. Мета такого графічного оформлення – не лише надання цій лексемі максимально позитивних конотацій, а її онімізація, тобто утворення нового хрононіма, а отже – виокремлення референта та підсилення його значущості: *З самого першого дня війни пишу Перемога лише з великої літери* (Евгенія Херсон, коментар до посту Катерина Соляник, ФБ, 01.05.2022); *Виї'єм на дорогу за нашу Перемогу!* (з особистого листування у вайбері, 14.10.2022); *Ще Пухнастий в своїй латці, / Принесе здоров'я в шапці. / Приведе нам Перемогу. / Й мир настане, Слава Богу!* (з особистого листування в телеграмі, 31.12.2022); *Мирного початку місяця! Нехай нині мрії почнуть збуватися і Перемогою над ворогом звершатися* (з особистого листування в телеграмі, 1.03.2023).

Якщо питання щодо започаткування нової норми написання з малої літери слів на кшталт *росія, путін, кремль, москва* [Биковченко, Ярова : 114–115] є доволі дискусійним, то не викликає сумнівів поява в цього графічного знака нових конотем, які відображають сучасне мовомислення українців і загалом ставлення до російського агресора та його союзників.

Підсумовуючи, зазначимо, що прагматика великої й малої літер суттєво пов'язана з ідеологічною функцією. Український правопис уже понад століття декларує відхід від принципу “велика літера – власна назва”, надаючи цим графемам експресивно-оцінного значення. Позитивна й негативна аксіологія цих графем детермінована екстралінгвальними чинниками, передусім політичною ситуацією й ідеологічними настановами суспільства. Як засвідчує наше дослідження, процес уживання великої й малої літер як ідеологем має високу продуктивність на сучасному етапі розвитку української мови.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ФБ – фейсбук; ТК – телеграм-канал.

ДЖЕРЕЛА

АЮ – Андрухович Ю. Листи в Україну : вибрані вірші. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2016. 2-ге вид. С. 120.

БО – Бердник О. Чаша Амріти. Київ : Рад. письменник, 1968. С. 175.

ВМ – Вовчок М. Твори : у 7 т. Київ : Наук. думка, 1964. Т. 1. С. 135.

ЗП – Загребельний П. Диво : роман. Київ : Рад. письменник, 1968. 702 с.

ЗР – URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws>.

ІЮ – Іздрик Ю. Після прози. Чернівці : Меридіан Черновіч, 2018. С. 133.

КІ – Калинець І. М. Слово Триваюче : поезії. Харків : Фоліо, 1997. С. 247.

КН – Куніцин Н. Поновлення процесуальних строків у період дії воєнного стану. 07.04.2023. URL : <https://pravo.ua/ponovlennia-protseualnykh-strokov-v-period-dii-voiennoho-stanu/>.

МО – Михельсон О. Путін вже – як Гітлер у свої останні дні. Цитатник. *ЦЕНЗОР.НЕТ*. 29.04.22. URL : <https://censor.net/ru/b3337632>.

НВ – Неборак В. Літаюча голова. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2013. С. 178.

ОС – Омельчук О., Садогурська С. Природа та війна: як військове вторгнення Росії впливає на довкілля України. *Дзеркало тижня*. 27.03.2022. URL : <https://zn.ua/ukr/ECOLOGY/priroda-stohne-vid-vijni.html>.

ПРВ – Вірші про російське вторгнення в Україну 2022 року. URL : <http://surl.li/bwujj>.

РМ – Руденко М. Д. Всесвіт у тобі : поезії. Київ : Радянський письменник, 1968. С. 94.

СВ – Стус В. Твори : у 4 т. 6 кн. Львів : Просвіта, 1999. Т. 3. Кн. 2: Палімпсести. С. 134.

СД – URL : <https://svidomi.in.ua/>.

ТП – Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (21 жовтня 2022 року) / упоряд. Л. В. Павлик, У. О. Цмоць. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 404 с.

ТП – Тичина П. Вітер з України. Харків : Червоний шлях, 1924. С. 48.

УВ – Україна. Війна 2022 року : дайджест. Зб. 2. Статті та новини № 301–500. Київ, 2022. URL : <http://surl.li/gpfen>.

УІ – URL : <https://www.ukrinform.ua/>.

ХМ – Хвильовий М. Вальдшнепи. *ВАПЛИТЕ*. 1927. № 5. С. 26.

FR – Entretien téléphonique avec le Président de l'Ukraine Volodymyr Zelensky. Publié le 30 avril 2022. URL : <https://www.elysee.fr/emmanuel-macron/2022/04/30/entretien-telephonique-avec-le-president-de-lukraine-volodymyr-zelensky> (дата звернення: 06.03.2023).

ЛІТЕРАТУРА

Биковченко Ю., Ярова А. Варіативність правописної норми: оніми росія, путін. *Сучасний масовокомунікаційний простір: історія, реальність, перспективи*: Матеріали наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих науковців (Суми, 26–27 травня 2022 року) / уклад. : І. Р. Жиленко, В. О. Садівничий. Суми : Сумський державний університет, 2022. С. 111–115.

Бучин О. Ідеологеми та міфологеми. *Вісник Львівського університету*. Серія “Філософсько-політологічні студії”. 2018. № 21. С. 14–20.

Загнітко А. П. Семантика великої літери. *Лінгвістичні студії*. 1999. Вип. 1. С. 150–153.

Загнітко А. П. Семантична енергетика великої літери (на матеріалі поетичної естетики І. Драча). *Функціонально-комунікативні вияви граматичних одиниць*. Київ, 1997. С. 159–166.

Історія українського правопису XVI–XX століття : хрестоматія / упор. В. В. Німчук та Н. В. Пуряєва. Київ : Наукова думка, 2004. 582 с.

Карпенко Ю. О. Велика літера і власні назви. *Українська мова і література в школі*. 1969. № 11. С. 22–28. URL: http://karpenko.in.ua/?attachment_id=1838 (дата звернення: 16.03.2023).

Ковалів П. К. Український правопис = Ukrainian Orthography. 2-ге вид. Нью-Йорк: [б.в.], 1977. 96 с.

Корольова В. В. Сучасна поетична графіка. *Дослідження з лексикології і граматики української мови*. 2013. Вип. 13. С. 129–136.

Лекція проф. Є. Карпіловської “Українська мова у вирі суспільних подій кін. XX – поч. XXI ст.”. 18.05.2022. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=686bziSGHmc> (дата звернення: 29.03.2023).

Мурашко В. І. Український правопис (прагматичний аспект). *Наукові записки НАУКМА*. Т. 18: Філологічні науки. Київ : ВД “Києво-Могилянська академія”, 2000. С. 4–6.

Огієнко І. Українська грамати́ка : підручник. Ч. 1 : Основи українського правопису. Відень : Видавниче Товариство “Вернигора”, 1921. 49 с.

Плющ М. Я. Велика літера. *Українська мова : енциклопедія* / редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. Київ : Українська енциклопедія, 2004. 2-ге вид., доп. С. 65.

Пуряева Н. Словник церковно-обрядової термінології. Львів : Свічадо, 2001. 160 с.

Рудницький Я. Український правопис. Вінніпег : Комітет Українців Канади, 1949. 2-ге вид. 64 с.

Український правопис / Нар. комісаріат освіти УРСР ; ред. І. Кириченко. Київ : Українське державне видавництво, 1945. 178 с.

Український правопис. Київ : Видавництво Академії наук Української РСР, 1960. 2-ге вид., випр. й доп. 272 с.

Український правопис. Київ : Наук. думка, 1990. 240 с.

Український правопис. Київ : Наук. думка, 2019. 392 с.

Федик О. Духовні номінації та їх правопис. *Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій : матеріали Всеукраїнської наукової конференції (Львів, 13–15 травня 1998 р.)*. Львів, 1998. С. 287–292.

Ципердюк О. Д. Кодифікація релігійної лексики в новій редакції “Українського правопису” (2019). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2021. № 52. Т. 2. С. 15–19.

Чемеркін С. Інтернет, велика літера, etc. *Культура слова*. 2011. № 75. С. 123–128.

Ченурко К. О. Порушення правил уживання великої / малої літер у сучасних українських друкованих ЗМІ. *Культура народів Причорномор'я*. 2013. № 258. С. 184–187.

Шерех Ю. Головні правила українського правопису. Балтимор : Прометей, 1946. 62 с.

REFERENCES

Bykovchenko, Yu. & Yarova, A. (2022). Variatyvnist pravopysnoi normy: onimy rosiia, putin. *Cuchasnyi masovokomunikatsiinyi prostir: istoriia, realii, perspektvyu: Proceedings of the scientific-practical conference...*, May 26–27, 2022 (pp.11–115), Sumy (in Ukrainian).

Buchyn, O. (2018). Ideolohemy ta mifolohemy. *Visnyk Lvivskoho universytetu*. Ser. "Filosofsko-politolohichni studii", 21, 14–20 (in Ukrainian).

Zahnitko, A. P. (1999). Semantyka velykoi litery. *Linguistic studios*, 1, 150–153 (in Ukrainian).

Zahnitko, A. P. (1997). Semantychna enerhetyka velykoi litery (na materialy poetychnoi estetyky I. Dracha). *Funktionalno-komunikatyvni vyivavy hramatychnykh odynyts*. Kyiv, pp. 159–166 (in Ukrainian).

Nimchuk, V. V. & Puriaieva, N. V. (eds.) (2004). *Istoriia ukrainskoho pravopysu XVI–XX stolittia*. Kyiv : Naukova dumka (in Ukrainian).

Karpenko, Yu. O. (1969). Velyka litera i vlasni nazvy. *Ukrainska mova i literatura v shkoli*, 11, 22–28. URL : http://karpenko.in.ua/?attachment_id=1838 (date of access: 16.03.2023) (in Ukrainian).

Kovaliv, P. K. (1977). *Ukrainskyi pravopys = Ukrainian Orthography*. New-York (in Ukrainian).

Korolova, V. V. (2013). Suchasna poetychna hrafiika. *Doslidzhennia z leksykolohii i hramatyky ukrainskoi movy*, 13, 129–136 (in Ukrainian).

Lektsiia prof. Ye. Karpilovskoi "Ukrainska mova u vyri suspilnykh podii kin. XX – poch. XXI st.". 18.05.2022. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=686bziSGHmc> (date of access: 29.03.2023) (in Ukrainian).

Murashko, V. I. (2000). Ukrainskyi pravopys (prahmatychnyi aspekt). *Naukovi zapysky NaUKMA*, 18. Filolohichni nauky, 4–6 (in Ukrainian).

Ohiienko, I. (1921). *Ukrainska hramatyka*. Pt. 1. Osnovy vkrainskoho pravopysu. Viden : Vydavnyche Tovarystvo "Vernyhora" (in Ukrainian).

Pliushch, M. Ya. (2004). Velyka litera. *Ukrainska mova : enktsyklopediia*, V. M. Rusanivskiy, O. O. Taranenko, M. P. Ziabliuk (eds.). Kyiv, p. 65 (in Ukrainian).

Puriaieva, N. (2001). *Slovnyk tserkovno-obriadovoi terminolohii*. Lviv : Svichado (in Ukrainian).

Rudnytskyi, Ya. (1949). *Ukrainskyi pravopys*. Vinnipeh : Komitet Ukraintsiv Kanady (in Ukrainian).

Kyrychenko, I. (ed.). (1945). *Ukrainskyi pravopys*. Kyiv : Ukrainske derzhavne vydavnytstvo (in Ukrainian).

Ukrainskyi pravopys (1960). Kyiv : Vydavnytstvo Akademii nauk Ukrainkoi RSR (in Ukrainian).

Ukrainskyi pravopys (1990). Kyiv : Naukova dumka (in Ukrainian).

Ukrainskyi pravopys (2019). Kyiv : Naukova dumka (in Ukrainian).

Fedyk, O. (1998). Dukhovni nominatsii ta yikh pravopys. *Suchasna ukrainska bohoslowska terminolohiia: vid istorychnykh tradytsii do novykh*

kontseptsii : Proceedings of the Ukrainian scientific conference, May 13–15, 1998 (pp. 287–292), Lviv (in Ukrainian).

Tsyperdiuk, O. D. (2021). Kodyfikatsiia relihiinoi leksyky v novii redaktsii “Ukrainskoho pravopysu” (2019). Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu, Ser.: Filolohiia, 52, 2, 15–19 (in Ukrainian).

Chemerkina, S. (2011). Internet, velyka litera, etc. Kultura slova, 75, 123–128 (in Ukrainian).

Chepurko, K. O. (2013). Porushennia pravyl uzhyvannia velykoi / maloi liter u suchasnykh ukrainskykh drukovanykh ZMI. Kultura narodov Prychernomor'ia, 258, 184–187 (in Ukrainian).

Sherekh, Yu. (1946). Holovni pravyla ukrainskoho pravopysu. Baltymor : Prometei (in Ukrainian).

DOI: [https://doi.org/10.17721/um/53\(2023\).149-168](https://doi.org/10.17721/um/53(2023).149-168)

Yuliia Brailko, PhD, Associate Prof.

ORCID ID: 0000-0001-5203-7479

National Scientific Center “Hon. prof. M. S. Bokarius

Forensic Science Institute”, Poltava

Capital and lowercase letters as ideologemes in Ukrainian discourse

The article presents the results of research on the expressive and stylistic load of graphemes in Ukrainian discourse from the end of the 19th century till today.

Capital and lowercase letters are noticeably developing their expressive potential in modern Ukrainian discourse, becoming a significant means of text creation. At the same time, the issue of a capital letter going beyond the orthographic index of its own name (and the beginning of a sentence), transferring this function partly to a lowercase letter due to the ideological instructions of the speaker/speakers is on the fringes of scientific observations, while such use of these graphic signs was and is popular in the 20th–21st centuries.

The purpose of our investigation is to trace the formation of the grapheme capital/lowercase letters as an ideologeme and to find out the productivity of this process at the current stage.

During the research, it has been determined that capital and lowercase letters perform a crucial ideological function along with distinguishing names and appellatives. In general, Ukrainian spelling codes have been

declaring a departure from the principle of “a capital letter is a proper name” for more than a century, giving these graphemes an expressive and evaluative meaning. The article traces the acquisition of a capital letter with the stylistic meaning of respectability, positive and evaluative connotations, and the reflection of this process in the spelling codes of the Ukrainian language. It has been also found that because of the intervention of the Soviet authorities in purely linguistic issues, expressions of contempt, insignificance, and pejorativeness, in general, were fixed in lowercase letters.

The axiology of these graphemes is determined by extralinguistic factors, primarily the political situation and ideological guidelines of society, and is directly related to the evaluation of the referent of the corresponding lexical unit. The process of using capital / lowercase grapheme as an ideologeme is highly productive at the current stage of the development of the Ukrainian language. The powerful connotative potential of the lowercase letter became an indicator of the new linguistic thinking of Ukrainians and ideological resistance to Russian aggression.

Despite the mass of “derogatory” spelling of proper names, one way or another connected with the Russian Federation, the issue of introducing a new spelling norm seems to be quite debatable.

Keywords: *grapheme, capital letter, lowercase letter, ideologeme, onym, appellative, orthography, discourse.*

**Стаття надійшла до редколегії 13.04.23
Рекомендована до друку 17.05.23**

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)